

De bastaard van Oranje

Adri P. van Vliet

Bastaard van Oranje

Justinus van Nassau

Admiraal, diplomaat & gouverneur
(1559-1631)

WalburgPers

© 2017 **Adri P. van Vliet**, p/a Uitgeversmaatschappij WalburgPers, Zutphen
© 2017 **Uitgeversmaatschappij WalburgPers**

www.walburgpers.nl

Afbeelding omslag

Justinus van Nassau door het atelier van Jan Anthonisz. van Ravesteyn. Rijksmuseum, Amsterdam (inv. nr. SK-A-5360).

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Omslagontwerp: Erwin Bomans^{BNO} Leucq!, Hof van Twente

Ontwerp binnenwerk: Andre Klijsen, Villa Y, Henxel

ISBN 9789462492332

NUR 680

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
I Inleiding	9
II Justinus groeit op (1559-1585)	15
Ouders, geboorte, jeugd en vorming	15
Student te Leiden	23
Anjou en Justinus	29
Mislukt huwelijksaanzoek	36
Justinus' eerste commando	40
III Admiraal ter zee (1585-1589)	49
Oranjetelg wordt admiraal	49
Het beleg van Antwerpen	51
Een breed takenpakket	61
De Spaanse Armada	66
IV Admiraal te land (1589-1598)	75
Toch een echte Nassau?	75
Het turfschip van Breda	80
Stad na stad, schans na schans	85
Met troepen naar Frankrijk	98
Als gezant naar Frankrijk en Engeland	110
V Huwelijk (1597)	121
VI Opnieuw admiraal ter zee (1599-1601)	135
Duinkerker kapers	135
Aanval op Duinkerken	139
'Ruiner les pêcheries'	144
Gevechten op de Schelde	146
Afscheid	150

VII	Gouverneur van Breda (1601-1625)	155
	Gouverneur van een frontierstad	155
	Gezinszaken	160
	Vredesonderhandelingen	162
	Familiezaken	166
	Bestuurlijke beslommeringen	170
	De ‘sleutel van Holland’ belegerd	175
	Een ideale gouverneur?	186
VIII	Justinus’ laatste jaren	189
IX	Epiloog	199
X	Kroniek van Justinus’ leven	207
	Stamboom	209
	Relatienetwerk	210
	Gebruikte bronnen, literatuur en websites	211
	Bronnen	211
	Literatuur	213
	Websites	224
	Noten	225
	Register van persoons-, plaats-, geografische en scheepsnamen	247

Voorwoord

Justinus van Nassau, de bastaardzoon van Willem van Oranje, kwam ik voor het eerst tegen tijdens het onderzoek voor mijn dissertatie over de zeevisserij in het Maasmondgebied in relatie tot de Duinkerker kapers.¹ Op bevel van de Staten van Zeeland bracht hij in 1585 als één van de eersten het zogenaamde voetenspoelen in de praktijk. Gevangenen op zee gemaakt, moesten na een kort proces direct overboord worden gegooid. In de nasleep van het beleg van Antwerpen liet Justinus in oktober 1585 vijandelijk bootsvolk executeren, ruggelings aan elkaar binden en bij opkomend hoogwater over boord zetten, zodat de lijken stroomopwaarts naar de stad dreven. Een hardvochtig man die bevelen van zijn meerderen strikt opvolgde, zo lijkt het; een barbaar of speelde er nog iets anders mee?

De tweede keer stuitte ik op zijn naam in de bibliotheek van het voormalig Rijksarchief in Noord-Brabant. Hier trof ik een kopie aan van de inzending van koningin Wilhelmina naar de Internationale Tentoonstelling van landkaarten, scheepvaart en volkenkunde die in 1902 te Antwerpen werd georganiseerd. Uit het Koninklijk Huisarchief had zij een bijzonder stuk, de horoscoop van Justinus van Nassau, laten opsturen. Bij het bekijken van deze bijzondere horoscoop kwam direct de vraag op of het leven van Justinus daadwerkelijk overeenkwam met dat wat in de sterren was geschreven.

Wie was deze onechte zoon van Willem van Oranje en zijn maîtresse Eva Elinx? Hoewel de meeste Nassaus niet veel op hadden met de zee, was deze telg uit de Oranje-familie luitenant-admiraal, een zeldzaamheid. Stadhouder Maurits en zijn opvolgers waren dan wel admiraal-generaal, zij lieten zeezaken liever over aan hun ondergeschikten. Zij verdienden hun sporen in de strijd te land. Op twee uitzonderingen na; Justinus van Nassau en Willem van Nassau-van der Leck, een zoon van Maurits en zijn minnares Margaretha van Mechelen. Beiden bekleedden voor langere tijd het ambt van luitenant-admiraal, de een in Zeeland en de ander in Holland. Een zee-mansgraf wachtte hun niet. Willem van Nassau sneuvelde tijdens het beleg van Groenlo in 1627 en Justinus van Nassau stierf in 1631 in zijn huis te Leiden.²

Wat was Justinus' betekenis voor de Opstand en de strijd om de onafhankelijkheid in de Nederlanden? Welke wapenfeiten schreef hij op zijn naam? Op dit soort vragen hoopte ik een antwoord te vinden in de bestaande literatuur over Willem van Oranje en de Nederlandse Opstand en in de biografische schetsen die in de loop der eeuwen over Justinus van Nassau zijn geschreven. Helaas was dit slechts gedeeltematig het geval. Maar mijn interesse in deze relatief onbekende Nassau-telg was wel gewekt.

Jarenlang verzamelde ik allerlei wetenswaardigheden over hem. Talloze collega's van informatiebeherende instellingen gaven mij tips over vindplaatsen van archieven waarin Justinus van Nassau acteerde. Met name drs. Katie Heyning en drs. Albert Meijer zijn voor mij van onschatbare waarde geweest. Hun belangstelling en adviezen voor het raadplegen van de archieven van de Zeeuwse Rekenkamer vergemakkelijkten mijn zoektocht en leverden veel bruikbaar materiaal op.

Drs. Ivo van Loo van het Zeeuws Archief voorzag mij van waardevolle informatie uit de resoluties van de Zeeuwse admiraliteit en dr. J.G. Smit, oud-projectleider bij het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (ING), attendeerde mij op brieven die niet in de database 'Briefwisseling van Willem van Oranje (1549-1584)' zijn opgenomen. Dit leverde een groot aantal onbekende 'Justinus-brieven' op.³

Prof. dr. Jaap R. Bruijn, prof. dr. Simon Groenveld, drs. Piet Kamp-huis, Dinie Eerland-van Vliet en Koos van Vliet leverden kritisch commentaar op de conceptteksten. Karen van Pelt stond altijd gereed om weer te luisteren naar mijn nieuwe 'Justinus'-vondsten. Dankzij deze medewerking vielen veel losse, weggewaaide puzzelstukjes op hun plaats. De puzzel is echter incompleet. Over de persoonlijkheid van Justinus, zijn religieusiteit en zijn culturele belangstelling tasten we in het duister. Maar Justinus van Nassau, de bastaard van Willem van Oranje, komt wel meer tot leven.

I Inleiding

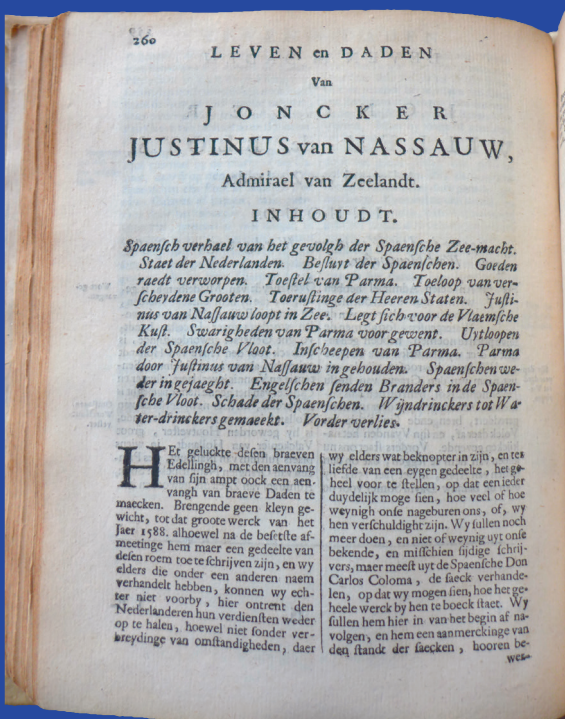
Over Justinus van Nassau, de enige bastaardzoon van prins Willem van Oranje, is tot nu zeer weinig gepubliceerd. In veel literatuur over ‘onze’ Oranjes komt hij slechts zijdelings voor. Het gaat dan om speculaties over zijn afkomst, zijn huwelijk met Anna van Merode, zijn gouverneurschap over Breda en de overgave van die stad aan de Spaanse veldheer Ambrogio Spinola in 1625. Hier blijft het veelal bij.

Ruim vijftig jaar na zijn overlijden verscheen een eerste korte en onvolledige levensbeschrijving getiteld ‘Leven en daden van Joncker Justinus van Nassauw, admirael van Zeelandt’. Zij omvat zeven pagina’s en is door Lambert van den Bosch opgenomen in zijn *Leeven en daden der doorluchtigste zee-helden en ontdeckers van landen, deser eeuwen* (Amsterdam 1683).¹

Daarna blijft het lange tijd stil. Achttiende-eeuwse en latere biografische woordenboeken bevatten soms een lemma over Justinus, maar een volwaardige biografie ontbreekt.² De Amsterdamse predikant E.B. Swalue (1806-1865) bracht hier pas verandering in. Naast het publiceren van artikelen en boeken over theologische en kerkhistorische onderwerpen, hield Swalue zich ook bezig met de bestudering van de vaderlandse geschiedenis. In 1846 verscheen zijn *De daden der Zeeuwen gedurende den opstand tegen Spanje* en in 1858 zond hij *Justinus van Nassau, meest naar onuitgegeven bronnen* in als antwoord op een herhaald uitgeschreven prijsvraag van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. De verhandeling kreeg echter geen prijs.³

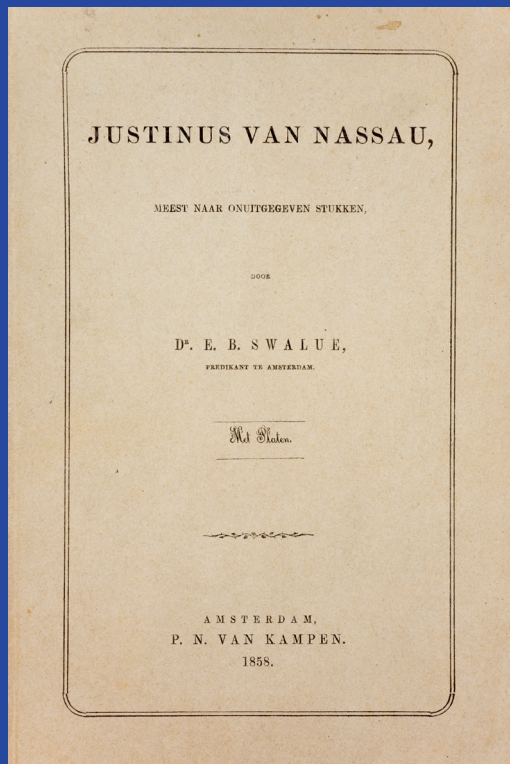
De twee biografen Van den Bosch en Swalue laten zich positief over Justinus uit. Volgens Swalue bezat hij de deugden van een krijgsman en staatsman die om zijn eerlijkheid en zedelijkheid achtenswaardig was. Justinus van Nassau was volgens hem ‘brave et vertueux’. Het enige negatieve punt volgens hem waren zijn financiële avonturen. Veel andere historici daarentegen, die hem terloops in hun publicaties noemden, zijn minder positief.

De Engelse historica C.V. Wedgwood schreef in 1944 een uitvoerige biografie over Willem van Oranje, op grond waarvan het Nederlands Historisch Genootschap haar later tot erelid benoemde. In het hoofdstuk over de verhouding tussen Willem van Oranje en Frans van

Titelpagina van het lemma over Justinus door L. v.d. Bosch (1683).

Voorcant van een biografie over Justinus geschreven door de E.B. Swalue, predikant te Amsterdam (1858).

Valois, hertog van Anjou, typeerde zij Justinus als ‘een wat trage jonge man van 21 jaar, was vanaf zijn zesde jaar in goede en slechte tijden altijd bij zijn vader in huis geweest en ofschoon zijn vader hem nooit méér naar voren schoof dan zijn capaciteiten – die maar gering waren – rechtvaardigden, toch heeft de vaderlijke genegenheid hem een keer in botsing gebracht met de maatschappelijke conventies’. Zijn vaders plan om hem te laten trouwen met de dochter van watergeus Diederik Sonoy mislukte omdat Sonoy weigerde zijn dochter aan een bastaard uit te huwelijken. Volgens Wedgwood was Justinus ‘voorstemd door zijn lang en deugdzaam leven te gaan met de enigszins bevreemde en vriendelijke uitdrukking van iemand die voortdurend de kluts kwijt is’.⁴ Niet echt een positief beeld van de zoon van een groot leider. R.C. Bakhuizen van den Brink was veel kritischer. Justinus van Nassau was voor hem geen belangrijk persoon, ‘geen genie (...)’, maar ‘een braaf man, een dapper man, een man van eer’ en daarmee is alles gezegd.⁵

In de serie ‘Onze zeehelden’, gepubliceerd in tijdschrift *Het Nederlandsche Zeewezen*, kwam Justinus er beter vanaf. Hij ‘was voorzeker geen man die op één lijn gesteld kan worden met Prins Maurits, Tromp of De Ruyter; hij was evenwel een dier kranige figuren uit onzen strijd met Spanje, die ten volle aanspraak hebben op de dankbare herinnering van het nageslacht’.⁶ H.G. van Grol had in zijn publicatie over de geschiedenis van het Zeeuwse zeewezen aan het begin van de Opstand wel oog voor de maritieme capaciteiten van Justinus, maar ‘men krijgt den indruk, dat hij meer de kwaliteiten van een goed onderbevelhebber bezat dan het beleid, de doortastendheid en de imponeerende persoonlijke eigenschappen van den veldheer’.⁷ Ook Ben Knapen in zijn biografie over Johan van Oldenbarnevelt had zo zijn twijfels over de militaire deskundigheid van deze Oranje-bastaard. In 1595 stuurden de Staten-Generaal 22 compagnieën naar Frankrijk om Hendrik IV bij te staan in zijn strijd tegen Spanje. ‘Militair gezien was dit zinloos, want de organisatie was onder de maat, net als de meegestuurde legerleider’. Knapen doelde hier op Justinus van Nassau.⁸

Joost Schokkenbroek doet in zijn artikel ‘Wherefore serveth Justin’ over de rol van hem bij de uitschakeling van de Spaanse Armada (1588) zelfs geen uitspraak over zijn leiderschapskwaliteiten.⁹ Hetzelfde geldt voor de nieuwere buitenlandse literatuur over de Spaanse Armada. Als Justinus al wordt genoemd, gaat het bij deze auteurs alleen over zijn rol bij de blokkade van de Vlaamse kust en het naja-gen van enkele vijandelijke schepen.¹⁰

Daarentegen zag kapitein-luitenant ter zee A. de Jong in zijn uitvoerige studie over de Spaanse poging tot een invasie in Engeland Justinus juist als de man, die voorkwam dat landvoogd Parma in 1588 zijn invasievloot kon verenigen met de in het Kanaal kruisende Spaanse Armada.¹¹

Buitenlandse tijdgenoten lieten zich indertijd positiever uit over Justinus. Koningin Elisabeth I van Engeland noemde hem ‘a young gentleman of good expectation’¹² en de Engelse admiraal Henry Seymour schreef in 1588 aan staatssecretaris Francis Walsingham over Justinus: ‘I find the man very wise, subtle and cunning, and hereafter do trust him’.¹³

Inmiddels zijn we enkele decennia verder. Het beperkte bronnenmateriaal waarover Swalue in zijn tijd beschikte, is sterk uitgebreid. Vooral het archief van de Zeeuwse Rekenkamer – voor Swalue onbereikbaar – bevat een schat aan gedetailleerde informatie over het functioneren van Justinus als luitenant-admiraal van Zeeland. Dankzij de digitale collectie-overzichten en bronnenpublicaties zijn nu veel nieuwe gegevens ontsloten en gemakkelijker beschikbaar. Tientallen brieven van, aan en met betrekking tot Justinus doken op bij binnen- en buitenlandse archiefinstellingen. Informatie waarvan Swalue in zijn tijd alleen maar had kunnen dromen. De vraag is of deze nieuwe informatie ook het bestaande beeld, zoals dat geschetst is door Van den Bosch, Swalue en de verschillende auteurs van ‘Justinus’-lemma’s in biografische woordenboeken, nuanceert of juist bevestigt. Schoten zij tekort of was hun beeld van Oranjes bastaardzoon de juiste benadering. Was hij een weifelaar, een slecht bevelhebber die sterk gericht was op persoonlijk geldelijk gewin? Op basis van het nieuwe bronnenmateriaal wil ik in deze biografie van Justinus van Nassau hierop een antwoord geven.

Dit boek is als volgt opgebouwd. Na de inleiding volgt een beschrijving van Justinus’ jeugdijaren en vorming. Daarna komt in een drietal hoofdstukken zijn optreden als militair ter zee en te land en als diplomaat aan de orde, onderbroken door een beschrijving van zijn huwelijk. De Staten-Generaal planden in de eerste jaren van de Tachtigjarige Oorlog in overleg met de Raad van State en de stadhouders de strategische koers van leger en vloot gewoonlijk per jaar. Het karakter ervan verschilde daardoor sterk, waardoor met name deze hoofdstukken noodgedwongen een kroniekmatig karakter kregen. Zijn gouverneurschap over Breda en zijn laatste ambteloze jaren vormen het

sluitstuk van Justinus' levensbeschrijving. De analyse van zijn activiteiten over de lange termijn volgt in de Epiloog.

Wie het levensverhaal van deze vrij onbekende bastaard van de Vader des Vaderlands leest, ziet de hoogte- en dieptepunten uit de eerste helft van de Tachtigjarige Oorlog voorbij komen: de vlucht van zijn vader naar Duitsland, het beleg van Antwerpen, de komst van de Spaanse Armada, het turfschip van Breda, de veldtochten van Maurits tijdens de zogenoemde 'Tien Jaren' (1588-1598), de moeizame relatie met Frankrijk, de Duinkerker kapers, de slag bij Nieuwpoort en als laatste het beleg van Breda van 1625. En Justinus van Nassau maakte dat allemaal mee.

Portret van Willem van Oranje door Adriaen Thomasz. Key (ca. 1579).
Rijksmuseum, Amsterdam (inv.nr. SK-A-3148).

II Justinus groeit op (1559-1585)

Ouders, geboorte, jeugd en vorming

Op 8 juli 1551 trouwden in Buren met veel pracht en praal de achttienjarige Willem van Oranje met zijn leeftijdgenote Anna van Egmond. De bruidegom was de zoon van Willem van Nassau-Dillenburg, bijgenaamd de Rijke en Juliana van Stolberg. Deze arme Duitse gravenzoon erfde als elfjarige in 1544 door het overlijden van zijn neef René van Chalon het prinsdom Orange, grote delen van Brabant, Luxemburg, Vlaanderen, Frans Comté en Dauphiné, zestien graafschappen, twee markgraafschappen, vijftig baronieën en bijna driehonderd kleinere staatjes. Als prins was hij bovendien soeverein vorst. De jeugdige prins van Oranje werd een van de belangrijkste edelen van Karel V en later ook van diens zoon Filips II. In 1555 kreeg Willem zitting in de Raad van State, een jaar later benoemde Filips II hem tot ridder in de orde van het prestigieuze Gulden Vlies en in 1559 tot stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht. Zijn carrière nam een grote vlucht. De bruid was de rijke erfdochter van Maximiliaan van Egmond, graaf van Buren en Leerdam, en Françoise de Lannoy.

Het jonge echtpaar behoorde tot de aanzienlijkste en rijkste adel van de Nederlanden. Willem en Anna woonden afwisselend op het slot te Buren, het Hof van Nassau te Brussel en op het kasteel te Breda. Op 22 november 1553 werd hun dochter Maria geboren (zij overleed op 5 december 1555), op 19 december 1554 hun zoon Filips Willem en op 7 februari 1556 hun tweede dochter Maria.

De 25-jarige Anna van Egmond stierf enkele jaren later op 24 maart 1558 aan een longontsteking. Zij werd begraven in de crypte van de Onze Lieve Vrouwe of Grote Kerk van Breda. Willem van Oranje bleef als jonge weduwnaar achter. Aan zijn zoontje Filips Willem schreef hij: 'Ik ben [nu] de ongelukkigste man van de wereld' en ziek van verdriet.¹

Vrij spoedig had Willem van Oranje echter al een liaison met Eva Elinx (ca. 1535-1590). Over haar afkomst is weinig bekend. Volgens sommige historici was zij de dochter van een burgemeester uit Emmerik, volgens anderen was zij de dochter van een Bredase goudsmid of een Gentse poortersdochter.

Uit deze verhouding werd in september 1559 te Breda een zoon geboren. Hij kreeg de naam Justinus van Nassau. Vrij spoedig na de